

„A legnagyobb dolog: világot teremteni”

Tamási Áron. A tanulmányt írta Cs. Nagy Ibolya, a képeket válogatta és szerkesztette A. Szabó Magda, Budapest, MMA, 2021, 296 oldal

Tamási Áron születésének százhuszonötödik évforduló-jára, a Tamási-emlékév nyitányaként jelent meg Cs. Nagy Ibolya könnytanulmányával és A. Szabó Magda képválogatásával, több intézmény munkatársainak közreműködésével a *Tamási Áron* című könyv.

Az ünnepi album szembetűnő jellemzője a nagyon gazdag képanyag, az író életének képdokumentációja. A *Bölcső és Bagolyban*, a *Szülőföldem* című szociografikus leírásában, a *Jégtörő Mátyásban* és több novellában verbálisan megidézett térelemek és személyek közül láthatók itt már jól ismert képek Farkaslakáról, a Nyikóról, a patak partjától feljebb épült szülői házról, a családról, a közös gyermekkorukat megelevenítő testvérről, Gáspárról, Tamási Ágnes portájáról, meg hűgairól, Annáról és Erzsébetről, és a hozzájuk tartozókról. Megjelennek fotók a székelyudvarhelyi diákevekről, a besorozott katonaként a Piave melletti harcokban sarzsit szerzett fiatal katonáról és Székelyudvarhelyről, Kolozsvárról, Budapestről. A képek közül több látható volt Féja Géza 1967-ben kiadott könyvében, a *Tamási Áron alkotásai és vallomásai tükrében* című munkában és a később megjelent, az író idéző könyvekben. Itt azonban van több olyan fénykép is, amelyik itt-ott talán felbukkant, igazából azonban ismeretlen maradt az olvasók előtt. Ebben a képegyüttesben a látványon túli jelentésük is van. Ilyen mindjárt az író édesanyjáról, Fancsali Mártáról látható, levelezőlap nagyságú portré. Erre érvényesek igazán az irodalmi alkotásokban a szülőanyáról leírt szavak! Itt látható igazán, „két arcján” miként „ütnek ki a mértani szabály alól a csontok”, miként ül „barna szemű” „gyermeki elevenséggel [...] egy kicsit bent, a tatármetszésű arcában”.

Látható a belső derű és a mindenkire kiáradó jószág. Egy másik felvételen a már gyermekként faluszerte híres kaszásnak számító híres író „hányja fel” a szekérre a szénát a rakományt elrendező Gáspár keze alá. 1934-ből is látható itt egy fotó. Az Írók Gazdasági Egyesülete által szervezett balatoni íróhéten készült, a síófoki strandon. A négy sorban fényképezkedő résztvevők között középen ül, a földön József Attila és Berda József, akiket az első értékelő indulat egymás mellé helyezett mint „proletár költőt”, a negyedik sorban Tamási Áron mellett ott áll Tersánszky Józsi Jenő, akiket a gyorsan ítéző kortársak céljukban és

mozgósított anyagukban egy szándékon lévőknek gondoltak. És van a könyvben egy Marosvásárhelyen készült felvétel, amelyen az író az I. világháborúból megőrzött egyenruhájában látható, sapkával a fején, a Nagyezüst Vitézségi Éremmel a mellén, amely utóbbit a Piave melletti csatában szerezte helytállásáért. A kitüntetésére egész életében egyszer hivatkozott. Abban a levélben, amelyben az úgynevezett „zsidótörvény” hatálya alá eső felesége, anyósa és apósa ügyében írt Jaross Andor belügyminiszternek. És látható a könyvben egy 1954. március 15-én készült fénykép a parlamenti fogadáson, amint a frissen Kossuth-díjat kapott Tamási Áron mosolyogva beszélget az ugyancsak kitüntetett Szabó Pállal és Kisfaludi Stróbl Zsigmonddal. A derűt és a világgal való teljes harmóniát mutató kép elfedi az 1948 és 1953 közötti éveket, a közlési tilalom alatt álló író nélkülözött hétköznapjait, amikor *Bor és vitéz* címmel egy „szüreti játéka”, *Búbos vitéz* címmel egy „mesejátéka” és *Kossuth nevében* címmel egy „toborzási jelenete” jelent csak meg. És sok mindent elárul az a fénykép, amelyen Tamási Áron sírja látható, valamivel a temetés után, Ágnes és Gáspár testvéreivel, háttérben egy megbontott palánkkal. Mik a tudható tények? Az író 1966. május 3-án kelt végrendeletében kérte, a „Farkasréti temetőben” volt „temetési szertartás” után, „mihelyt lehetséges”, vigyék „haza [holttestét] a farkaslaki temetőbe”. A legendát szívesen gyártó képzelet ehhez hozzátette: „a templom mögött, két cserefa között, arccal keletnek” szeretne nyugodni. A két cserefa közötti rész a templomkertben volt, ott azonban csak papok nyugodhatnak, oda nem lehet temetkezni. A falu első embere, Jakab Simon felajánlotta a plébánosnak és az egyházkerületnek, hogy közköltésen megcsinálják a templom mögötti partfalat, végleges kerítést csinálnak, ha a temetőhöz hozzátácsolják azt a bizonyos cserefás területet. Így került Tamási Áron koporsója a ma is otthont adó helyre.

A könyvben közölt képdokumentumok között fontosak a kézírásos szövegdokumentumok. Köztük van a XVII. század elején Méréfalváról Farkaslakára költözött Tamás nemzetség családfája. Az író és testvérei számára az emlékezet azonban csak a dédapáig, Tamás Péterig ment vissza. A nagyapa, Tamás Márton, akinek a vezetékneve végén hiányzik az „i”, mint a családban az író előtt volt va-

lamennyi leszármazott esetében megtapasztalható, „nagy szál férfiú [volt], kevésbeszedű, kinek tekintélye és hallgatása alatt jól megfér a tréfa”. Az apa, Tamás Dénes „komoly”, néha majdnem „komor”, hétvégeken „mulatózó”, verekedő, italozó legény volt (amint megjelenik a *Bölcső és Bagoly* lapjain). Gondolkodás- és szövegtani dokumentum „a farkaslaki hitelszövetkezet igazgatósága és felügyelőbizottsága együttes ülésében” [!] felvett jegyzőkönyv. A kiírt zsinórírással, cirkalmas nagybetűvel kezdett mondatokkal és névírásokkal készült irat feltehetően a falu jegyzőjének vagy tanítójának a keze nyoma. A szófűzés azonban valószínűleg az egyik aláíróé! Az 1929 januárjában Tamási Áronnak átnyújtott négyezer pengős Baumgarten-díjat a levél így hozza tárgysorozatba: „Elnök a megjelenteket üdvözlő, örömmel adja az igazgatóságnak tudomásul, miszerint községünk nagy szülöttét, Tamásy [!] Áront, mint legnagyobb, kitűnő író Magyarországon a magyar kultúrának szerzett kitűnő érdemeiért a legnagyobb kitüntetésben részesítették; kéri az igazgatóságot ezt tudomásul venni s ajánlja melegen hogy községünk szülötte iránt a legbuzgóbb háláinkat fejezzük ki.”

Szépirodalmi szövegkézirat csak egy van a könyvben: a legutolsó, Tamásitól származó bejegyzés, *Tavaszi kép* címmel, az 1966. március 28-án kelt, féllapnyi írás, talán a *Vadrózsa ága* című könyvhöz kapcsolandónak hitt mű részlete. Itt is érvényesült az író általános munkarendje. Bizonyára ez a szöveg is fejben készült el, akárcsak más alkotások esetében történt, még a regényekében is; Tamási Áron fejben fogalmazott meg ötven-hatvan sornyi szöveget, s csak a véglegesnek tekintett változatot írta le. Ez a kézirat is „tisztá” volt. A „fejben fogalmazást/korrigálást” dokumentálják az 1956. október 20-tól gyors egymásutánban írt nyilatkozatai, vallomásai, szövegei. A kötetben közölt írásokban egyetlen betoldás van: az október 27-én készített *Előterjesztés*ben, amelyet Bernáth Aurél, Ferencsik János, Ordas Lajos, Papp László, Csók István, Gombás Pál, Zathureczky Ede, Déry Tibor, Illyés Gyula, Veres Péter, Háy Gyula és a maga nevében írt. Ebben „legalább kétnapos tüszünet” megkötését sürgették, a harcolók és a kormány kiegyezését. Az iratban a kiegyezést „döntőnek” minősítő első változatot „történelmileg is döntőnek” változatra helyesbítette. A hosszú naptárbejegyzések, még a hosszabb 1956-os leírások is, természetesen korrigálás nélkül valók.

A kötet újdonsága a fénymásolatban közölt nyomtatott szövegdokumentumok nagy száma. Ilyen betétek általában kivételesen, kiemelő funkcióval jelennek meg egy könyvben. Ezzel a külön szándékkal került be egy Tamásiról készített kötetbe a kolozsvári *Keleti Újság*ban közölt, Amerikából hazaküldött vers, a *Feküdj le város – Késő este Newyorkban* [!] című szöveg. A *Tamási Áron* című könyvben szépirodalmi alkotások is olvashatók gépiratválto-

zatban, újságcikként. A gépiratos nyilatkozatoknak és szerződéseknek is külön jelentőségük van Tamási Áron személyes sorsáról és írói pályájáról. 1942. február 5-én kelt például egy hivatalos papíron kiállított orvosi bizonyítvány „vitéz Haynal Imre dr.” aláírással „A kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetem belgyógyászati klinikájának” szaktanúsítványa Tamási Áron „szívizom-elfajulásáról”, akinek betegsége miatt „igen kíméletes életmódot kell folytatnia”. És itt látható – sok hasonló igazolás, tanúsítvány, nyilatkozat, szerződés mellett – a Nemzeti Színház Intézőbizottságának levele arról, hogy a testület: Hubay Miklós, Benedek András, Major Tamás 1957. január 16-án „egyhangú határozattal” döntött, bemutatják az *Ördögölő Józsiás* című „zenés mesejátékot” „Lajtha László vagy Szervánszky Endre” zenéjével. És azonnal átutaltak a szerzőnek háromezer forint előleget. Az már csak a kötet végén lévő függelékből, a *Fontosabb színházi bemutatók* listájából tudható, hogy az első előadásra, annak ellenére, hogy Köpeczi-Bócz István jelmezterve is elkészült, 1983-ban került csak sor a debreceni Csokonai Színházban.

A kötetben közölt könyvtanulmány nagy ambícióval foglalja össze Tamási Áron életpályáját.

A mindent számba venni kívánó és a kiemelést kevésbé ambicionáló törekvésnek azonban következménye van. A Tamási-művek értéke azonosan magas szinten jelenik meg. Az együtt látott és együtt értelmezett alkotásokban az érték differenciálódás elmosódik. Ez leginkább a *Magyari rózsafa* és a *Szirom és Boly* című mű interpretációjában szembetűnő.

Az 1941-ben megjelent *Magyari rózsafa* című regényt a kortársak ellentétes indulatokkal fogadták. Volt, aki az „erdélyi rabság” és a „felszabadulás” irodalmi visszhangját köszöntette benne, mások a „homéroszi idillekkel”, a vörösmartys kiseposzokkal összevethető költőiségét hangoztatták, amint ezt Bertha Zoltán a regény új kiadását kísérő tanulmányában összefoglalta. Megint mások alkalminak, mesterkéltnek mondták a regényt, felelőlegesen a történet sor egyenetlenségét. A könyvtanulmány írója az eltérő interpretációk vázlatos felelőlegése és Ruffy Péter interjújának idézése után „írói öninterpretációként”, a „pogányság-kereszténység nemzetmentő históriai fordulatainak” prezentációjaként, „eszmei példázattá” emelő alkotásként ír róla.

Az 1960-ban megjelenő *Szirom és Boly* című alkotáshoz is a történelem szolgáltatott eseménysort. A feljegyzések szerint Tamási Áron 1958-ban jelezte a Szépirodalmi Kiadónak: „regényt írna bukovinai székely-csángók csoportjáról”, amint az egyéni gazdálkodás helyett a termelőszövetkezeti formát választják. Az egyéniből a közösbe lépés azonban akkor elsőrangúan aktuális politikai kérdés, a politika egyik vezérszólamája volt, amit bármi

áron végre kellett hajtani, függetlenül a törvényektől és az emberi sorsok kikerülhetetlen sérelmeitől, helyenként még a pusztulásától is. És 1958 volt a magyar irodalom egyik önpusztító döntésének, „a népi írókról” szóló politikai állásfoglalás érvényesítésének periódusa is. Ebben a történelmi-politikai és irodalmi kontextusban a szövetkezetbe belépő és ott otthont találó Szirom Antal, vagy ahogyan a regényben mondják: „Szirom tató” ajánlkozása a szövetkezetbe nem a megalkotott szereplő önmegértésének próbája, sokkal inkább a politika sodrásában kényszerhelyzetbe került író téves döntése volt.

Cs. Nagy Ibolya tanulmányának és A. Szabó Magda képválogatásának van egy, bizonyára közösen hozott döntésújdomsága. Tamási Áron „népi játékaiknak”, „színpadi műveinek”, „színműveinek”, „népdal drámájának”, általánosítva: „drámáinak” újrapozicionálása.

Nemcsak a műnem egyes alakzatainak önelnevezése, de olvasói tapasztalat is jelzi: az 1934 és 1966 között e műnem magyar irodalmában párhuzamosan volt jelen a franciás vígjátéki hagyomány, a szalondráma, az avantgárd drámaforma, a történelmi tematikájú tandráma, a filozófiai dráma és a népszínmű modernizált változata. Tamási Áron drámai művei ebben a körben két hagyománnyal is érintkeztek: költői dramaturgiája kapcsolódott a székely észjáráshoz, beszédformához és folklóremlékekhez. Ugyanakkor kapcsolódott a szürrealisztikus szövegalkítás lehetőségeihez is. E kettős (esetleg hármas, négyes) inspirációjú alkotásai közül az 1935-ben bemutatott *Énekes madár* kínálja a mérlegelésre lehetőséget adó példát. Különösen azért, mert ennek az 1961 májusában volt bemutatójához Tamási Áron külön feljegyzést is írt a rendezőnek és a játszó színészeknek. Az alábbiakat ajánlotta figyelmükbe:

„1. A színdarabot rendezés és előadás szempontjából nem mesejátéknak kell tekinteni, hanem reális játéknak. A mindennapi, valóságos élet eseményei történnek a színpadon. Az akarat és az érzelem heve azonban néhány ponton kiszélesíti a valóság helyeit. Ezek a pontok: a fal elmozdítása, a fa emelkedése és a szerelmesek eltűnése. A valóság felfogása alapján a színészek játéka és maszkírozása is nem meseszerű, hanem valóságos. 2. Az előadás nyelvi részében, vagyis a színpadi beszédben, egyedüli út, hogy a színészek ne beszéljenek tájszólásban. Ha a tájszólás útjára mennének a színészek, akkor beszédbeli zűrzavar keletkeznék, mert hiszen, természetes módon, senki sem ismeri a »székely« beszédet. Amiben egyik lehetnek, az csupán az ízes és tiszta magyar beszéd. Tehát beszéljenek így a színjátékban. 3. Mivel a való élet alapját kell játszani, helytelen volna az a felfogás, hogy a mesebeli jók és gonoszok állnak egymással szemben. Ami rossz van az »öregekben«, az csupán az életük körülményeiből és helyzetükből adódik; s ugyancsak így van a fiataloknál is. Érzelmi és érdek alapon küzdelem az élet: ebből adódik

a darabban is minden konfliktus. Így tehát, mint az életben is, árnyaltan beszéljenek és játszzanak a színészek: vagyis csak akkor harsányan, ha a valóságos indulat ezt megköveteli. Senki ne akarjon önmagáért való »humort« játszani, mert igazán derülni csak akkor lehet, ha a visszas helyzetekben is komolyan játszik a színész. 4. Ebben a jelen mindenkinek köszönet a munkáért és baráti üdvözlét. Budapest, 1961. április 2.”

Ez a PIM-ben őrzött szöveg, amelynek utánkölzése olvasható a *Tamás Áron* című könyvben is, a színpadon megvalósult és megvalósítható interpretációhoz új szempontot társít: a „reális játék” szerzői igényét, amelyet nem kíván (nem lehet) a rendezőben és a játszó színészekben meglévő vagy elgondolt székely nyelvjáráshoz, észjáráshoz, beszédmódhoz közelíteni. Azaz az előadást létrehozóknak a „valóságos” (általános és egyedi, normasértő és erősítő, várakozás szerinti és azzal ellentétes) eszméhez kell igazodni. Ez az „előírás” egyrészt megköti, másrészt szabaddá teszi a színpadon megjelenítendő létezést.

Az átpozicionálás talán még további mérlegelést igényelhet. Nemcsak azért, mert törvényszerűen felveti a novellák műfajelméleti pozícióvesztését, a legfontosabb regények műfajt megújító létezésértékét, háttérbe szorítja Tamási Áron társadalomtörténeti esszéit, amelyek már ebben a kötetben is csak jelzesszerűen jöttek elő, hanem azért is, mert minden színház, minden egyes előadás egyéni olvasatot kínálva a nézőknek, relativizálja, csökkenti-növeli a Tamási-művek önértékét. Amennyire segítheti egy értelmező, jó előadás a szerző és a befogadó közti távolságot, ugyanúgy növelheti is, megfosztva az olvasókat a befogadás, a választás, a spontán vagy továbbgondoló értelmezés örömétől és lehetőségétől.

Az átpozicionálásban ugyanakkor gondolni kell arra is, hogy a legjobb Tamási-színpadi játékoknak fontos szerepük lehet a kultúra hagyományozásában. Különösen azért, mert a hivatásos színtársulatok mellett az amatőr, sokszor iskolai színjátszók is örömteli pillanatokat élnek meg és közvetítenek egy-egy előadásban. Az *Énekes madár* című népi játékot eddig harminckilenc színház mutatta be Budapesttől, Kolozsvártól Gyuláig, Zalaegerszegig, Sepsiszentgyörgyig, Komáromig, Sopronig, Kaposvárig. Műkedvelő csoportok csak 1971 és 1973 között, olvasható a könyvtanulmány függelékében, huszonegy erdélyi és partiumi településen mutatták be a művet alkalmi színpadokon, kultúrházakban, iskolákban. Ez pedig súlyos érv a mérlegelő, megosztott újrapozicionálás mellett.

A *Tamási Áron* című album értelmező gondolatmenete, a dokumentumok megjelenése, az író műveinek kronologikus rendje, a fontos Tamási-interpretációk összefoglalása új szempontokat kínál a befogadáshoz és a művek értelmezéséhez.